

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerinin Romanya'daki Faaliyetleri

Operations of Armenian Hinchak and Dasnaktsutyun Committees in Romania During World War I

Cemal Sezer*

Özet

Ermenilerin önde gelen komitelerinden olan Hınçak ve Taşnaksutyun, Birinci Dünya Savaşı sırasında bağımsız bir devlet kurma amacıyla İtilaf Devletlerinin yanında faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürmüştür. Bu faaliyetlerin başında İtilaf Devletleri içerisinde özellikle Rusya'nın safında savaşmak için gönüllü asker toplamak ve Osmanlı Devleti ile ilgili her türlü bilgiye ulaşarak, bunları İtilaf Devletlerine bildirmek olmuştur. Osmanlı Devleti, Komite üyelerinin yürütmüş olduğu yıkıcı davranışlara karşı kayıtsız kalmamış, onların kimliklerini tespit etmeye ve onlardan gelebilecek zararlı faaliyetleri engellemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti, komiteciler hakkında bilgi edinmek için parayla tuttuğu Ermeni muhbirlerden özellikle faydalanmıştır. Yalnız Rusların, Osmanlı Devleti ile ilgili istihbarat toplanmasında Ermenilerin yanısıra Türklerden de yararlandığını belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla bütün bu ifade edilenler doğrultusunda Hınçak ve Taşnaksutyun komitelerinin faaliyet yürüttüğü yerler içerisinde Romanya önemli bir ülke olarak yerini almaktadır. Araştırmada; adı geçen komitelerin Romanya'daki faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Romanya, Hınçak Komitesi, Taşnaksutyun Komitesi

Abstract

Hinchak and Dasnaktsutyun, leading Armenian committees, carried out its operations intensively in company with the Allies in order to found an independent state. One of the prominent activities was to recruit voluntary soldiers to fight on Allies' side, especially for Russia and obtain all sort of information about the Ottoman State and report them to the Allies. The Ottoman State reacted to those subversive activities

---

* Yrd. Doç. Dr., *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.*
E-mail: cemalsezer61@gmail.com

done by the committees and it tried to identify them and prevent potential damages. The Ottoman State particularly benefited from the hired Armenian informers. On the other hand, it is crucial to state that Russia benefited not only from the Armenians, but also the Turks in getting information about the Ottoman State. Accordingly, Romania was an important place where Hinchak and Dasnaktsutyun committees carried out their operations. The operations of the mentioned committees were studied in this paper.

Keywords: World War I, Ottoman State, Romania, Hinchak Committee, Dasnaktsutyun Committee

Giriş

1871 yılında siyasi birliğini sağlayan Almanya'nın sömürge elde etmek istemesi, dünyanın en büyük sömürge imparatorluğunu kurmuş olan İngilizlerin hoşuna gitmemiştir. Ayrıca bu durum, Alsace-Lorraine'nin intikamını¹ almak için fırsat kollayan Fransızların, İngilizlerin yanında olmasına sebep olmuştur². Almanlara karşı Fransızların desteğini alan İngilizlerin Rusya'yı da yanlarına çekmek istemeleri üzerine, 1907 yılında Reval'de yapılan görüşmelerle İngiliz-Rus ittifakı sağlanmıştır³. Neticede İngiliz-Fransız-Rus ittifakı kurulmuş oldu. Almanya ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya ile bir araya gelerek önceden anlaşmıştır⁴. Böylece devletler arasında, Birinci Dünya Savaşı öncesi bloklar oluşmuştur⁵. Osmanlı Devleti, yalnızlıktan kurtulmak için önce İngilizlerin başını çektiği gruba yaklaşırsa da karşı tarafın bu yönde bir isteğinin

¹ Fransızlar, Almanlara karşı ittifak anlaşmasını İngilizlerden önce Rusya ile yapmıştır. Geniş bilgi için Bkz.: Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 391-400; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih [1789-2010]*, Der Yayınları: 391, İstanbul 2010, s. 328. Almanya, Fransa'yı mağlup ederek 1 Mayıs 1871 tarihinde Frankfurt Antlaşması ile siyasi birliğini kurmuştur. Bu antlaşmayla Fransa'dan Alsace-Lorraine'i almıştır. Buranın kaybedilmesi Fransızlar adına "bir evlat acısıydı." Bkz.: Armaoğlu, *19. Yüzyıl*, s. 326-327.

² İngiltere'nin sömürge politikası Avrupa'nın diğer büyük devletleriyle sorunlar yaşamasına neden olmuş ve onların tepkileriyle karşılaşınca yalnızlaşmıştır. İngiltere, Avrupa'daki gelişmeleri "İnziva" denilen siyaseti uygulayarak takip etmeye çalışmıştır. Fakat bu siyaset, 19. yüzyılın sonlarında zararlı bir hale gelmiştir. İlk önce Almanlarla anlaşmaya çalıştıysa da bu durum gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Fransa ve Rusya ile sorunlarını çözerek yalnızlıktan kurtulmuştur. 8 Nisan 1904 tarihinde İngiliz-Fransız Antlaşması imzalanmıştır. Bkz.: Armaoğlu, *19. Yüzyıl*, s. 400-401, 441.

³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl*, s. 443-450; Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 334-337.

⁴ Geniş bilgi için Bkz.: Armaoğlu, *19. Yüzyıl*, s. 341-348, 357-361; Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 324-325.

⁵ Yalnız Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri, İtalyanlara bir takım yerleri vermeyi kabul ederek, onları kendi yanlarına çekmeyi başarmıştır. Bkz.: Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, Ankara (Basım Yılı Yok), s. 116-118.

olmadığını görünce Almanların yanında savaşa girmiştir⁶. Bu, Ermenilerin çok istediği bir durumdu. Çünkü Ermeniler, İngiliz-Fransız ve Rus desteği ile bağımsızlıklarını sağlayabilirdi. Fakat bunun karşılığında onların yanında savaşmaları ve ayrıca başka yollarla onlara hizmet etmeleri gerekiyordu. İşte bu hizmet yollarından birisi, Osmanlı Devleti ve müttefikleri ile ilgili her türlü bilgiye sahip olmak ve bunları gerekli yerlere ulaştırmaktı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ile birlikte savaşa girmiş, Ermeniler de bağımsızlık hedeflerine ulaşmak için İttifak Devletleri'nin yanında yer almışlardır⁷. Ermeniler belirledikleri hedeflerine ulaşmak için cemiyet ve komiteler kurmuşlardır. Bunlar arasında 1860'da Adana'da "*Hayrsever Cemiyeti*", sonrasında "*Fedekarlar Cemiyeti*"; Van'da "*Araratlı*", 1872'de "*İttihat ve Halas Cemiyeti*"; Muş'ta "*Mektep Sevenler*", "*Şarklı*"; 1880 yılında Erzurum'da "*Silahlılar Cemiyeti*", "*Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti*", "*Ermenistan'a Doğru Cemiyeti*"; 1882 yılında "*Karabağ Cemiyeti*"; İstanbul'da "*Ermeni Vatanperver İttihadi*"; Erzurum'da "*Müdafaa-i Vatandaşlar Cemiyeti*" yer almaktadır⁸. Ermenilerin kurmuş oldukları komiteler içerisinde en etkili olanları Armenakan⁹, Hinçak ve Taşnaksutyun'dur¹⁰.

⁶ Üçlü İttifak içerisinde yer alan İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkan siyaseti ve Bosna-Hersek'i almış olması, Osmanlı yetkililerinin hoşuna gitmemiştir. Bu nedenle Osmanlı yetkilileri ilk önce İngiltere daha sonra Fransa ile görüşmüştür. Ancak İngiltere ve Fransa'nın olumsuz görüş belirtmesi üzerine anlaşma sağlanamamıştır. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'ni İttifak bloğuna davet etmiştir. Osmanlı yöneticileri de Almanya ile ittifaka olumlu bakmıştır. Sonuçta Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914 tarihinde ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bu şekilde Osmanlı Devleti, İttifak bloğuna girmiştir. Bkz.: Armaoğlu, *20. Yüzyıl*, s. 107-108.

⁷ Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde genellikle ticaret, zanaat gibi mesleklerle uğraşmışlar, ayrıca Darphane Müdürlüğü, Hariciyede tercümanlık, Meclis-i Ayan azalığı, nazırlık gibi çeşitli devlet kademelerinde önemli görevleri yerine getirmişlerdir. Bkz.: Nejat Göyünç, "Türkler ve Ermeniler", *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı I*, 60, (2014), s. 54-58. Bu hususta geniş bilgi için Bkz.: Rahip G. Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006; Musa Kılıç, "Osmanlı Hâriyecisi'nin Ermeni Elçi ve Maslahatgüzarları", *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı I*, 60, (2014), s. 687-696. Dolayısıyla Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsız bir devlet kurmak için isyan etmeleri ve bu amaca hizmet etmek üzere oluşturdukları çeteler vasıtasıyla Müslüman halka katliamlarda bulunmaları Osmanlı yönetimine girmelerinden çok sonra gerçekleşecektir. Bu durumun yaşanmasının nedenleri olarak; büyük devletlerin Osmanlı üzerindeki hedefleri doğrultusunda Ermenileri kışkırtmaları ve desteklemeleri, misyonerlerin ve Ermeni Kilisesi ve ileri gelenlerinin faaliyetleri, Ermeni komitelerinin çalışmaları denilebilir. Bkz.: Ergünöz Akçora, "Ermeni Sorunu ve Türklerle Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri", *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, 38, (2001), s. 751-761.

⁸ Akçora, "Ermeni Sorunu", s. 750.

⁹ İstanbul'da 1848 yılında doğan Mıgırdıç Portakalyan, Van'da kurduğu okulda öğretmenlik yaparken Ermeni gençlerinin ihtilal fikri kazanmalarında önemli rol oynamıştır. Bu gerekçeyle Osmanlı yetkililerince Van'da bulunmasına izin verilmemiştir. Bunun üzerine Portakalyan, 1885 yılında Fransa'ya giderek, burada yine ihtilal fikirlerini içeren yayınlarda

Hınçak Komitesi, Ağustos 1887 tarihinde Cenevre’de kurulmuştur. İhtilalci bir özelliğe sahip olan Komitenin milliyetçi ve komünist bir düşünce tarzı bulunuyordu¹¹. Kafkasyalı Ermenilerden olup, Komitenin kurucuları arasında yer alan Avedis Nazarbeg, komite merkezini Londra’ya taşımıştır¹². Bu Komite önce Ermenilerin olduğu yerlerde teşkilatlanmaya önem verdi¹³. Komitenin asıl hedefi Türkiye’nin doğusu, İran ve Rus taraflarındaki Ermenileri birleştirmek ve buraları kapsayan bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır¹⁴. İstanbul merkez olmak üzere Bafra, Merzifon, Amasya, Yozgat, Trabzon, Arapkir’de şubeleri vardı¹⁵. Teşkilatlar vasıtasıyla gerekli hazırlıkların yapılmasıyla ayaklanmaların çıkarılması düşünülüyordu. Bu doğrultuda Hınçak Komitesinin desteğiyle ilk isyan 1890 yılında Erzurum’da başlamıştır. Ermeni gösteri ve ayaklanmalarından en önemlisi yine aynı yıl İstanbul’da Kumkapı Kilisesi’nde yapılan konuşmaların ardından Osmanlı bayrağının parçalanması üzerine çıkmıştır. Hınçak Komitesinin başlattığı bu gösteri ve ayaklanmalar daha sonra, Rus ve İngiliz elçilikleri ile konsolosluklarının da yardımıyla ülke geneline yayılmıştır¹⁶.

Taşnaksutyun Komitesi, 1890 yılında sosyalist ve milliyetçi gruplar tarafından Tiflis’te kurulan ve bu yıldan itibaren yoğun bir şekilde faaliyetlerini sürdüren Komitenin asıl programı, 1892 yılındaki kongrede ortaya çıkmıştır. Buna göre halk silahlendirilecek, çeteler oluşturulacak ve ihtilal hareketlerinde bulunulacaktı¹⁷. Bu anlayışla hareket eden Komite üyeleri, Komiteye para yardımında bulunmayanları, ya da kendileri için zararlı gördükleri kimseleri öldürmüşlerdir. Öldürülen bu kişiler içerisinde papaz, avukat, tüccar olanlar da vardır¹⁸. Taşnaksutyun Komitesinin kurulduktan sonraki ilk hedefi, çeşitli yerlerde faaliyet gösteren Ermeni cemiyetlerini birleştirmek ve Anadolu’ya giden çetelere yardım etmektir. Asıl amaç ise; isyanlar çıkararak, bağımsızlığı sağlamaktır¹⁹. Yalnız Komite; İngiliz, Fransız ve Rus desteğiyle Ermenilerin bağımsızlığına ulaşacaklarını düşünüyordu²⁰. Komite üyeleri bu düşüncelerini yaymak için resmi yayın organları

---

bulunan “*Armenia*” adlı gazeteyi çıkarmıştır. Portakalyan’ın dokuz öğrencisi gazetenin isminden esinlenerek, aynı yıl Armenakan Komitesini kurmuşlardır. Komiteye göre Ermeniler bağımsızlıklarına ancak ihtilal yaparak ulaşabilirdi. Bkz.: Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 186-187; Göyünç, “Türkler”, s. 66.

¹⁰ Göyünç, “Türkler”, s. 66.

¹¹ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 190.

¹² Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 431.

¹³ *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet’in İlanından Önce ve Sonra)*, Haz. Ahmet Tetik ve Diğerleri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 10.

¹⁴ Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 431.

¹⁵ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 191.

¹⁶ *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri*, s. 10-11.

¹⁷ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 192-193.

¹⁸ *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri*, s. 11-12.

¹⁹ Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 442-443.

²⁰ *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri*, s. 12.

olan Droshak Gazetesi'ni kullanmışlardır²¹. Taşnakların faaliyet yürüttükleri yerlerden birisi de ABD idi. Burada da Ermenice gazeteler çıkararak, Osmanlı Devleti aleyhinde haberler yapmışlardır²².

Ermenilerin Bükreş'te bir komite kurması 28 Kasım 1886 tarihi öncesine kadar gitmektedir. Çünkü belirtilen tarihte Rusçuk Tüccar Vekâletinin Hariciyeye gönderdiği yazı, Bükreş'te bir Ermeni komitesinin varlığıyla ilgiliydi. Osmanlı yetkililerinin edindiği bilgilere göre Komite, Ermenilere bağımsızlık kazandırmayı amaçlıyordu. Bu sıralarda Bükreş'ten başka Romanya'nın diğer şehirlerinde de komiteler kurulmuştur²³.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Bükreş'te Hınçak Komitesine ait bir şubeyi, aslen Erzurumlu fakat Genovada yaşayan A. Hairti isminde bir Ermeni'nin Bükreş'e gelmesiyle açılmıştı. Şubenin açılmasında Hairti'ye, burada yaşayan Acid Dolabyan isminde birisi yardımcı olmuştu²⁴. Bu Komitenin İstanbul'da da faaliyet gösteren bir şubesi vardı. Bunun yanı sıra Londra, Petersburg ve Paris'te şubeleri bulunuyordu. Komite, Kalas ve Romanya'nın diğer şehirlerinde oturan Ermeniler arasından birçok üye edinmişti²⁵. Hınçak Komitesinin yanı sıra Taşnaksutyun Komitesinin de Bükreş'te şubesi yer alıyordu²⁶. Taşnak Komitesinin buradaki İcra Kurulu üyelerinden bazıları şu kişilerden oluşuyordu²⁷: Karabet Zartanyan, Tekfor Magaşyan, Karabet Bodigyan ve Sarin Arakel.

1. Gönüllü Ermeni Toplanması

Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşa girmeden önce gerekli hazırlıklar Ermeniler tarafından yapılmıştı. Çeşitli yerlerden gönüllü olarak Kafkasya'ya giden Ermeniler, burada Rus ordusuna katılarak savaşmayı bekliyorlardı²⁸. Bu nedenle Ermeniler, Rusya'nın yanında savaşmak için gönüllü olarak yazılmışlardır. Ermeni kaynaklarında toplam 250.000 Ermeni'nin İtilaf Devletlerinin yanında ve bunlardan 200.000'inin Ruslar adına savaştığı belirtilmektedir²⁹. Ermeni gönüllü askerlerinin yoğun olarak toplandığı ve Rus taraflarına geçişte önemli yerlerden birisi Romanya olmuştur. İstanbul'da yaşayan ve daha sonra Romanya'ya giderek burada gönüllü Ermeni toplamak

²¹ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 193.

²² *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri*, s. 12.

²³ Mithat Aydın, "Ermeni Komitacılığının Romanya Boyutu (1886-1916)", *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı III*, 62, (2014), s. 1812.

²⁴ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 9.

²⁵ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 19/6, Lef 2.

²⁶ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih.9.

²⁷ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 6 ve 8.

²⁸ Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 589-590.

²⁹ Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 147.

için propaganda faaliyetleri yapanlar Komite üyesi idi. Bunlar; Robert Koleji'nde öğretmenlik ve Amerikan gazetelerine muhabirlik yapan Agopyan, Banker Martin Agopyan, Mühendis Komikyan, Terkararyan ve Miraryan'dı. Bu kişiler Bükreş'ten Sünne'ye geçip, Osmanlı tebaasından olan Vartanisyân'ın evinde kalmıştır. Daha sonra bunların yapacakları konuşmaları dinlemesi için Ermeniler Sünne'deki kiliseye davet edilmiştir. Kilisede toplananlardan Rus ordusuna gönüllü olarak yazılmaları istenmiş ve Osmanlı Devleti'nin aleyhinde konuşmalar yapılmıştır. Ayrıca bu kişiler daha önce de ilginç bir konuda tartışmışlardır. Tartıştıkları husus Rusların işgal ettiği Anadolu topraklarındaki Müslümanların katledilmesi gerektiği idi. Terkararyan ve Miraryan Müslümanların katliamının gerekliliğini savunurken diğerleri ise tam tersini belirterek, Ermenilerin medeni bir millet olduğu düşüncesinin dünyaya gösterileceğini ifade etmişlerdir³⁰. 10 Aralık 1914 tarihli Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda; Osmanlı tebaasından olup, şimdiye kadar Rusya'nın Reni Limanı'nda toplanan ve sayıları 4.031'i bulan gönüllü Ermeni'nin Kafkasya'ya sevk edildikleri yer alıyordu³¹. Osmanlı Devleti'nin Bükreş Sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen 21 Aralık 1914 tarihli yazıda ise; Rusya'ya gönüllü olarak gitmeleri için İbrail'deki Ermenilerin teşvik edilmesi üzerine, Osmanlı Sefareti Romanya emniyetini bu durumdan haberdar etmiş ve alınan önlemler sayesinde gönüllü olarak Rusya'ya gitmelerinin önüne geçildiği belirtiliyordu. Yine aynı yazıya göre, bu tarihe kadar Kalas'tan Reni Limanı'na vapurlar vasıtasıyla giden Ermeni sayısı 400'dü. Bunların 150'si İbrail taraflarından gitmişti³². Her ne kadar buralardaki Ermenilerin savaşmak için Rusya tarafına göç etmelerinin engellenmesi için Osmanlı yetkililerince Romen idaresine yapılan müracaatlar sonuç vermiş ise de bu durumun kısa süreli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Osmanlı Sefareti ile Osmanlı Devleti arasında yapılan yazışmalardan hem Ermeni komitelerinin Osmanlı aleyhindeki propagandaların devam ettiği hem de bu propagandalar sonucunda Ermenilerin Rus tarafına gönüllü olarak gittiği anlaşılmaktadır.

26 Mart 1915 tarihinde Bükreş'ten İstanbul'daki İstihbarat Şubesine gönderilen yazıda; Romanya ve Amerika'daki birçok Ermeni'nin savaşmaları için Ruslar tarafından gönüllü olarak toplandığı, bunun yanı sıra Bükreş'te Osmanlı tebaası olan 50 Ermeni'ye Rus pasaportu sağlanarak, seyahat izni alındığı ve bunlara 10'ar Ruble harçlık verildiği belirtilmektedir. Bu gönüllülerin Osmanlı tebaası olmaları dikkat çekicidir³³. Ayrıca aynı yazıda; Avrupa'da

³⁰ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921)*, III, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Nu: 80, Ankara 2006, s. 149-150; Aydın, "Ermeni Komitacılığı", s. 1817.

³¹ *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Nu: 91, Ankara 2007, s. 94-95.

³² *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, I, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 49-50.

³³ Osmanlı Devleti'nde seferberlik ilan edildikten sonra Osmanlı tebaasından olan Ermenilerin askerlik vazifelerini yapmaları ya da askerlik görevlerinden muaf

bulunan teröristlerin, İran pasaportuyla İstanbul'a gidecekleri ve Varna'da bulunan Dimitri Teodonaff adında bir Rus yetkiliyle görüştikleri bildirilmekteydi. Teodonaff'un İstanbul'da Almanlar tarafından yapılan bir mühimmat fabrikasını havaya uçurmak için para ile bir kişi tuttuğu da yer almaktaydı³⁴. 25 Nisan 1915 tarihli yazıda; Rusya'ya giden gönüllü Ermenilerin sayısı 60 olarak verilmişti³⁵. 90 kişilik gönüllü Ermeni grubu 15 Haziran'da Köstence'den hareket etmişti³⁶. 17 Haziran'da Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne verilen bilgiye göre 8 Haziran akşamı trenle Rusya'ya gitmek üzere 70 kadar gönüllü Ermeni yola çıkmıştı. Ertesi akşam bir kafilenin daha gideceği Köstence Baş şebenderliğinden bildirilmişti³⁷. Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 1 Temmuz 1915 tarihli yazıda ise; Romanya'da çıkan yarı resmi Andapondis Gazetesi'nde yer alan bir haberde Rusya'ya gidecek olan gönüllü Ermenilerin sayısı 50 idi ve onları uğurlamak için Ermeni cemaati üyelerinden birçok kişi Bükreş'teki istasyonda hazır bulunuyordu³⁸. 20 Temmuz'da da 30 Ermeni gönüllü olarak Kalas yoluyla hareket etmiş ve bunlar Ermeni cemaatinin bazı önde gelenleri tarafından gönderilmişti³⁹. 7 Ağustos 1915 tarihli Hariciye Nezaretinden Başkumandanlığa gönderilen yazının içeriğinde, Kalas'tan kısa bir zaman önce gönüllü olarak 200 Ermeni'nin vapurla Reni'ye gittiği yer alıyordu⁴⁰. Ayrıca Reni yoluyla Odesa'ya gidenler de oluyordu. Hatta burada Ermeni papazı vapura binerek gönüllü olarak savaşmaya giden Ermenilerle birlikte dualar ediyordu. Gönüllü Ermeniler, Rus posta vapurları vasıtasıyla Kalas'a kadar geliyordu ve bu vapurlar İbrail'e uğramıyordu. Hâlbuki gönüllülerin toplanma merkezi İbrail'di. İşte bu noktada buradaki Ermeni komiteleri devreye girerek gönüllü Ermenilerin sefer masraflarını karşılayarak, onları Kalas'a ulaştırıyor ve buradan da vapurlara bindirerek Reni'ye gönderiyorlardı. Hatta bir seferinde, Ermenilerin hepsi: "*Yaza doğru görürsünüz, Türkiye'de neler çıkaracağız!*." demişler ve bu ifadeler Şebenderlik tarafından Ermenilerin Anadolu'da bir ihtilal hazırlığı içerisinde oldukları şeklinde düşünülmesine neden olmuştur⁴¹. Osmanlı Devleti adına muhbirlik yapan

---

tutulmaları için gerekli bedeli ödemeleri gerekiyordu. Bkz.: ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 3; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, I, s. 191.

³⁴ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 1.

³⁵ BOA, HR. SYS, nr. 2879/19, Lef. 2.

³⁶ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 68/38.

³⁷ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 8/16.

³⁸ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 8/60.

³⁹ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 68/51.

⁴⁰ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, I, s. 193.

⁴¹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri*, III, s. 130-131; Aydın, "Ermeni Komitacılığı", s. 1817. Ermenilerin Anadolu'da bir ihtilal gerçekleştirmek için gerekli hazırlıkları yapması Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamıştır. Örneğin Sadarettin Dâhiliye Nezaretine gönderilen 6 Mayıs 1913 tarihli yazıda; Ermenilerin yer aldığı Doğu Anadolu vilayetlerine Rusya'dan el bombaları ve dinamitler getirildiği ve bir ihtilal hareketi

birisinin 29 Şubat 1916 tarihli raporunda Ermeni gönüllü toplama faaliyetleriyle ilgili şunlar belirtiliyordu⁴²:

“Öğleden önce saat 10’da ‘Hınçak’ kahvesine gittim. Kafkasya’ya yeni gönderilecek gönüllüler hakkında malumat almaya çalışıyorum. Aldığım malumat aşağıdadır.

Kafkasya’daki Ermeni Gönüllüleri Karargâhı

Tiflis, 10 Şubat 1916

Vekilimizden rica ederim ki Bükreş, Kalas ile Köstence’de bulunan gönüllüleri buraya göndersin. İmza: Veratçıyan”

Bu telgraftan sonra Romanya’da propaganda faaliyetleri daha da yoğun bir şekilde yürütülmüş ve gönüllü Ermeni toplanmaya devam edilmiştir. Rusçuk’tan kaçan Ermeniler, Kafkasya’ya gönderilmiştir. Bunların pasaportlarına vize işlemi Kalas’tan sağlanmıştır. Rusların savaşmak için Ermeni gönüllülerine çok ihtiyacı vardı. Bunların sayısı 20.000 olmalıydı. Bunu teşvik etmek için gönüllü Ermenilere verilen paralar arttırılmıştır⁴³.

Romanya’da faaliyetlerini yoğunlaştıran Ermeni komiteleri, Rusya’ya Ermenilerin gönüllü olarak gönderilmesi için Rus yetkilileriyle beraber çalışıyordu⁴⁴. Bunun üzerine Osmanlı yöneticileri Bükreş Sefaretinden, Rusya’ya gönüllü olarak giden Osmanlı tebaası Rum ve Ermenilerin kimler olduğu hakkında bilgi edinmesini istemiştir. 26 Aralık 1914 tarihli Bükreş’ten gönderilen yazıda bu durumla ilgili şu bilgiler bulunmaktaydı⁴⁵: Rusya’ya gönüllü olarak giden Ermeni ve Rumların kimliklerinin belirlenmesi için Kalas ve İbrail şebhenderliklerine yazıldı. Onlardan gelen bilgiye göre Romanya’nın çeşitli yerlerinden toplu olarak gelenler şebhenderliklere hüviyetleriyle ilgili kayıt yaptırmadan, 50-60’ar kişilik gruplar halinde doğrudan Rus vapurlarına bindiklerinden dolayı kimlik bilgilerini almak çok zor olmaktadır. Yine Osmanlı tebaasından olan bazı Ermeni hamallar gönüllü olarak Rusya’ya, Rumlar ise

---

içerisinde oldukları Osmanlı Devleti adına çalışan bir muhbir tarafından Romanya’dan bildirilmiştir. Bkz.: BOA, BEO, nr. 004170-312682-001-001.

⁴² BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 69/16, Lef 1.

⁴³ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 69/16, Lef 1. Fransa’nın Romanya Ortaelçisinden Fransız Dışişlerine gönderilen 12 Aralık 1917 tarihli yazıda; Odesa Ermeni Devrimci Komitesinin bir üyesinin Ortaelçi ile görüşerek, Rusya’nın Ermenilere ilgi göstermediğini, İtilaf Devletlerinden özellikle Fransa’dan yardım beklediklerini, ayrıca Kafkasya’da gönüllü Ermeni ve Gürcülerden oluşan ve sayıları 20.000’i bulan askeri bir gücün varlığından bahsedilmiştir. Bkz.: Hasan Dilan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918*, V, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. XLI.

⁴⁴ Rusya, gönüllü olarak savaşacak Ermenilerin sevkini sağlamak ve Osmanlı Devleti’nin aleyhinde propaganda yapmak için Köstence’de bir teşkilat kurmuştur. Bu teşkilatın başında Giresun Rus Konsolos yardımcısı Kolaro Nikola adında bir Rum vardı. Bkz.: *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri*, III, s. 133.

⁴⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri*, III, s. 123-126.

Sırbistan yoluyla Yunanistan'a gitmektedir. Bunlara Kalas'taki Rus ve İbrail'deki Yunan konsolosları yardım etmektedir. Yunanistan'a gidenler Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne ahalisinden olup Romanya'ya sonradan gitmiş Rumlardandır. Şimdiye kadar 85 kişi Selanik'e gitmiştir. Bu Rumlara yardım ve rehberlik edenler ise Romen vatandaşı Tekirdağlı Kurukahveci Zafir ve Yunanlı Stefo adlarındaki kişilerdir. Rusya'ya giden Ermenilerin çoğu ise, Sivas, Bitlis ahalisindendir ve amale takımındandır. Bunları teşvik edenler de Osmanlı tebaasından Kemah'ın Pekerç köyünden olup, İbrail'de yaşayan Kurukahveci Kigork Ohannesyan, İstanbullu Zare Güleyan, Süşehrili Fırıncı Kırkor, Vanlı Aşçı Samuel Kaloyeç, Karahisar-ı Şarkili Fırıncı Nişan, Muşlu Hamalbaşısı Muso, Bitlisli Hamalbaşısı Haço, Tatarpazarcıklı asker kaçakları Leon ve Kigork kardeşlerdir. Bu kişiler mektup ve telgraflar ile Romanya'nın çeşitli yerlerinde çalışmakta olan Ermenileri İbrail'e çağırarak, Kalas'taki Rus Konsolosunun teşvikleri ve para yardımlarıyla Reni yoluyla Rusya'ya göndermektedirler⁴⁶.

23 Temmuz 1915 tarihinde Bükreş Sefaretine Sünne'den bir rapor gönderilmiştir. Bu rapor, Sünne'deki Ermeniler hakkında bilgiler içermektedir. Buna göre burada hem Osmanlı hem de Rus tebaasından olan ve sayıları 600'ü geçen işçi Ermeniler vardı. Savaşın çıkmasıyla beraber Rus tebaasındakiler askerlik vazifeleri için Kafkasya'daki savaş alanlarına gitmişti. Bunlar, Ermeni komiteleri tarafından her birine 50'er Frank harçlık verilerek, Rus vapurlarıyla Tuna'nın İsmail ve Kilia yoluyla gönderilmişti. Osmanlı tebaasından olanlar ise, Rus konsolos memurları ve Ermeni komitelerinin kışkırtmaları neticesinde, aynen Rus tebaasındakiler gibi Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak için Kafkasya'ya hareket etmişlerdi. Rusların Van'a girdiği haberinin alınması üzerine, yine gönüllü olarak gitmeler beşer onar kişilik gruplar halinde devam etmişti. Sonuçta Romanya tebaasından olup da geride kalan Ermenilerin sayısı 100'ü bulmuyordu. Bunların büyük bir kısmı ise yaşı ilerlemiş, aciz kimselerdi. Savaşın başlarında, Ermeni komitelerinin kendi imkânları ve Rus memurlarının da yardımıyla buradan birçok silah ve patlayıcı madde sağladıkları haberi de alınmıştı. Sünne'de Ermenilerin hareketlerini düzenleyenler arasında Uluslararası Tuna Komisyonu Başkâtibi Tekirdağlı Hristofor Vartanisyân'ın olduğu, Osmanlı Devleti'nin buradaki şebhenderi tarafından belirlenmişti. Şebhendere göre bu kişi tahminen 50 yaşlarında, sakalsız, Avrupa'da eğitim görmüş, ikiyüzlü birisiydi. Sünne'de komitacılık faaliyetlerinde bulunan ve bu faaliyetler için yardım toplayan kişiler ise şunlardı: Kahveci Bitlisli Avedis Artin, Kahveci Kığılı Karabet Bogos, Berber Kığılı Ovakim Artin, Kurukahveci Erzincanlı İstefan Kiragos, Kurukahveci Kemahlı Bogos Asadoryan, iki kardeş olan Kahveci Bitlisli Moşeh Markar ve Kahveci Şeker Markar idi⁴⁷.

⁴⁶ 1 Ocak 1915 tarihinde Kalas Başşebenderliğinden Hariciye Nezaretine gönderilen yazıda; üç gün önce Reni taraflarından 18 Rus vapuru ile 24 şilebin Sırbistan'a gitmek üzere Kalas'tan geçtiği belirtiliyordu. Bkz.: BOA, DH. EUM. 5. şb., nr. 7/11.

⁴⁷ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 3; ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 3-2; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, I, s. 191-192; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri*, III, s. 135-138; Aydın, "Ermeni Komitacılığı", s. 1817.

28 Temmuz 1916 tarihinde Başkumandanlık Vekâletinden Emniyeti Umumiye Müdüriyetine gönderilen istihbarat raporlarına⁴⁸ göre gönüllü Ermeni toplamaya çalışan bazı kişiler hakkında bilgiler edinildiğini görüyoruz. Haklarında bilgilere ulaşılan Ermeniler şunlardır:

Dikran Pelenkiyan: Kahve fabrikası sahibi ve İcra Kurulunun başkanıdır. Tahsil görmemiştir. Sadece Ermenice ve biraz da Romence bilmektedir. Özel işlerini bırakır ve bütün gün dükkânları gezerek Rusların yanında Kafkasya'ya savaşmaya gidecek gönüllü Ermeni toplamaya çalışır. Hatta birçok Ermeni'yi kendi parasıyla yollamıştır⁴⁹.

Sarin Arakel: Rusya'ya gidecek gönüllü Ermenileri Kalas Rus Konsolosluğuna bildirerek, onların sorunsuz olarak gitmelerini sağlamak için ara sıra Kalas'a gitmektedir⁵⁰.

Karabet Zartanyan: Kendisi kunduracıdır. İcra Kurulunun ikinci başkanıdır. Amerika'ya birçok kez gitmiş ve Komitenin diğer üyeleri üzerinde etkisi vardır. Taşnak Komitesinin en önde gelen komitacıdır. Rusya'ya giden gönüllü Ermenilerin serbest olarak gitmelerini sağlamak için her hafta Kalas'a giderek buradaki Rus Konsolosluğundan vize almalarını sağlamaktadır⁵¹.

Ermeni komiteleri, Türkiye'den Rusya'ya veya Avrupa'nın değişik yerlerinden savaşmak için gönüllü olarak Kafkasya'ya giden Ermenilere yardım toplamak üzere faaliyetlerini sürdürmüştür. Yardım toplama işlerini Hınçak, Taşnak ve Ermeni Hayırlı Cemiyeti gerçekleştiriyordu. Yalnız ilk başta yardımları Taşnaklar yürütüyordu. Fakat görülen suüstimaller üzerine her cemiyetin kendisi para toplamaya başlamıştır. Ermenilerin çoğu Bogos Nubar Paşa'nın başında olduğu Ermeni Hayırlı Cemiyetine güveniyordu. Toplanılan yardımların yüzde 40'ı Bogos Nubar Paşa'ya, yüzde 25'i Taşnak Komitesine ve geri kalanı ise Hınçak ile Eçmiyazin'deki Katogikosa gönderiliyordu⁵². Hınçak Komitesi gönüllü Ermenilere cephede sağlık hizmeti vermesi için Salib-i Ahmer yani bir Kızılhaç teşkilatı kurmuş ve bu teşkilata 9 kadın ile 3 kız, hastabakıcı olarak kayıtlarını yaptırmıştır. Ayrıca gönüllü Ermenilerin elbise ve çamaşır ihtiyaçları Romanya'daki Ermeniler tarafından karşılanmaya çalışılıyordu. Rusya'ya Anadolu'dan göç eden Ermeniler sefalet içerisinde bulunuyordu. Ruslar, bunlara gerekli desteği sağlamıyordu. Bu nedenle Bogos Nubar Paşa, Ermeni cemiyetlerine bir mektup yazarak, yardım toplanılmasını istemiştir. Bunun üzerine beş gün içerisinde 7.000 Ley Romanya'da toplandı. Sonuçta yardım tutarı 12.657 Leye ulaştı ve bu para hemen Paris'te bulunan Bogos Nubar Paşa'ya gönderilmiştir⁵³.

⁴⁸ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr 25/13, Lef 1.

⁴⁹ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 6.

⁵⁰ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13 Lef 6.

⁵¹ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13 Lef 8.

⁵² BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 8.

⁵³ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 5.

2. Casusluk Faaliyetleri

Ermeniler, Rusların yanında gönüllü olarak savaşmalarının yanı sıra İtilaf Devletleri için casusluk faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Bükreş'te olup Ruslar adına casusluk faaliyetlerinde bulunan bazı Ermeniler Osmanlı Sefareti tarafından belirlenmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır⁵⁴:

- Bükreş'teki bir gazetenin muhabiri Liparit Nazaryan,
- Ruslar tarafından Bükreş'e gönderilen Jan Balzaryan,
- Görünürde sanatkâr olup, aslında Osmanlı Devleti ve Almanya aleyhinde faaliyetlerde bulunan Taşnaksutyun Komitesine mensup Ermeni ihtilalci Jarmak,
- Bükreş'te meşhur pastacı Derbederyan,
- İstanbul'da arabacı olup, Bükreş'te yaşayan Agopyan,
- Rus sarayında mızıkacı olup, Bükreş'te oturan İvanof,
- Osmanlı Devleti'nin Bükreş Şehbenderliği eski kâtibi Aris Lazar⁵⁵,
- Rus hafiyesi Vantura.

Osmanlı yetkilileri, Ermeni muhbirlerinden de yararlanmak⁵⁶ yoluyla, casusluk faaliyetleri içerisinde olduğu tespit edilen veya devletin aleyhinde çalışan Ermeniler hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmeye çalışmıştır. Örneğin Ohans Hevagyany adlı kişi araştırılmış ve onun hakkında birtakım bilgilere ulaşılmıştır. Bu kişi, 1871 yılında Trabzon'da doğmuştur. Tahsilini Trabzon'da yapmış, savaştan önce Londra'ya gitmiş, burada şark halıları ile ilgili işlerle uğraşmış, buradan da Mısır'a giderek Bogos Nubar Paşa ile görüşmüş ve tekrar Avrupa'ya dönerek faaliyetlerini yürütmüştür. Bu kişi 30-32 yaşları arasında orta boylu, siyah saçlı, bıyıkları İngilizlerinki gibi olup, esmer renkli ve kara gözlüydü. Osmanlı yetkililerince akıllı bir adam olarak görülmüştür. Fransızca, İngilizce, Almanca ve Türkçeyi çok iyi bilen Hevagyany, savaş başladığında Sofya'da yer alıyordu. Daha sonra buradan Bükreş'e geçmiştir⁵⁷.

⁵⁴ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 12; ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 12-3; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, II, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları Ankara 2005, s. 17-18.

⁵⁵ Bu kişi "*Almanların Türkiye'ye'yi İstilas*" adıyla bir kitap yazmıştır. Bkz.: ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 16. Ayrıca Hariciye Nezaretinden Başkumandanlık Vekâletine gönderilen 30 Temmuz 1916 tarihli yazıda; yalnız Aris Lazar isminde birinin 14 Eylül 1910 tarihinden itibaren Bükreş Şehbenderliğinde kâtiplik yapmaya başladığı ve suistimallerden dolayı 19 Mart 1915'te görevinden azledildiği belirtiliyordu. Bkz.: ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 12; ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 16-10.

⁵⁶ Örneğin Bükreş Sefareti Ataşemiliterliğinden İstanbul'daki İstihbarat Şubesine gönderilen 13 Şubat 1916 tarihli yazıda, muhbirin ismi Zara Kapriliyan olduğu bildiriliyordu. Bkz.: ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 9-2.

⁵⁷ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 12; ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 12-3; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, II, s. 17.

Başka bir örnek olarak Ruslar adına çalışan Vantura verilebilir. Aslen İstanbullu olan Viktor Vantura savaş başladığında Rusya'ya gitmiştir. Daha sonra Romanya'ya geçip, burada Ermeni ihtilal komiteleriyle çalışmıştır. İlk önce Bükreş'e, daha sonra Köstence'ye yerleşmiştir. Babası İstanbul'da memurdu. İstanbul'da yaşayan emtia tüccarı Avram Kohen ile bütün tüccarı Elyas'ın Romanya'ya giderek Vantura ile sıkı münasebetlerde bulunmaları üzerine, İstanbul'a döndüklerinde bunlara Romanya'ya gitmelerinin nedeni sorulmuş ve sıkı bir soruşturmadan geçirilmiştir. Hatta Vantura bu kişilerle görüşürken dikkat çekmemek için ikametgâhını Köstence'ye almıştır⁵⁸. Köstence'de Gradinarof ve Georgevitch Verdian adlı Rus casuslarının Rusya'ya gitmeleri üzerine onların yerine İstanbul Rumlarından Dimitri Liyakapol ve Osmanlı vatandaşı Vantura ile sahte isimli Lokiadis casusluk faaliyetlerini yürütmüştür⁵⁹.

Ruslar adına casusluk yapanlardan biri de, Ermeni İhtilal Komitesinin her toplantısına katılan Aris Lazar'dı. Bundan başka Ermeni Taşnak Komitesi kâtibi olup aynı zamanda Rus Casus Teşkilatı adına kuryelik yapan Agop Küçükyan, Bulgaristan'a giderek Bulgar Hükümetinin⁶⁰ müttefikleriyle yaptığı görüşmeleri veya pazarlıkları öğrenmeye çalışmıştır. Kendisi Taşnak Komitesinin en çalışkan üyesi olduğu gibi ayrıca Komitenin altı icra üyesinden birisiydi. Rusya'ya giden gönüllü Ermenilerin pasaportlarını düzenliyordu⁶¹.

Osmanlı Devleti'ne çalışan bir muhbirin ifadesine göre önceden Kalas Osmanlı Başşehbenderliğinde çalışmış olup, Osmanlı Meclisinde Ayan olan Azaryan Efendi, İttihad Terakki Cemiyetinin aleyhinde faaliyet gösterenlerle birlikte çalışmaktaydı. Azaryan Efendi'nin Ruslar ve İtilaf Devletleri adına faaliyetlerde bulunma olasılığı yüksekti. Ayrıca eski Ayan üyesi bugün Ermeni Gönüllüleri Komite Başkanı Arişgaro Pastırmacıyan'ın da yakın arkadaşındı. Muhbir tarafından verilen bu bilgiler Bükreş Hınçak Komitesi Başkanı Dolapyan'dan alınmıştı. Azaryan Efendi'den başka eski nazır Noradonkiyan Efendi'nin yeğeni Hrand Noradonkiyan da Rusları destekliyordu⁶².

Yine yazışmalardan anlaşıldığına göre zahire ticarethanesinde memurluk yapan Mansilyan ve tüccar Leon Nabliyan, Osmanlı Devleti'nden düşman ülkelere iltica etmiş olan birkaç İstanbullu Ermeni'yle münasebette bulunarak, onların Türkiye ile haberleşmesini sağlıyordu. Osmanlı yetkililerine göre aşağıda isimleri verilecek olanların akrabaları casusluk faaliyetlerinde bulunabilirdi. Bu

⁵⁸ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 15; ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 15-1.

⁵⁹ BOA, DH. EUM. 5. şb., nr. 28/1.

⁶⁰ Bulgaristan, 12 Ekim 1915 tarihinde Sırbistan'a savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Bkz.: Armaoğlu, 20. *Yüzyıl*, s. 119.

⁶¹ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 16-1; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, II, s. 21.

⁶² BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 2.

doğrultuda Osmanlı Başkumandanlığı Vekâleti 2. şubesi, 14 Nisan 1916 tarihli yazı ile Polis Müdüriyetini uyarmıştır. Hepsi Komite üyesi olan kişilerin isimleri şunlardır: İngiltere’de olan S. Sarkesyan, Paris’te Mıgırdıç Kadetyan, Glaskon’da Şork Bonciya Kimbiyan, Kişinef’de Nişanyan Gidikyan, Kars’ta Nişan Karikoryan⁶³. Osmanlı yetkililerini bu şekilde davranmasına neden olan gelişmeler yaşanmıştır. Bükreş’te Ermeni ihtilal komiteleri bünyesinde faaliyet gösteren Ermenilerin akrabaları da Osmanlı Devleti’nde aynı hizmette bulunmuştur. Örneğin Bükreş Hınçak Komitesi Başkanı Dolabyan’ın öğretmen yeğeni Misak Dolabyan, İzmir’deki Ermeni çetelerinin başkanıydı⁶⁴. 28 Temmuz 1916 tarihinde elde edilen istihbarat raporlarına⁶⁵ göre şu kişiler casusluk faaliyetlerinde bulunuyordu:

Tekfur Magaşyan: Ermeni Casus Teşkilatının kuryesidir. Taşnak Komitesinin haberleşme ve evraklarını Agop Küçükyan ile birlikte düzenlemektedir⁶⁶.

Karabet Bodigyan: İcra Kurulunun Dikran Pelenkiyan’dan sonra en çalışkan ismidir. Osmanlı tebaasındandır. Taşnak üyelerinin her ay verdikleri vergileri toplamaktadır. Bazen Ermeni Casusluk Teşkilatının topladığı bilgileri Ruslarla paylaşmaktadır⁶⁷.

Agop Küçükyan: İcra Kurulunun Kâtibidir. Rusya ve Fransa adına çalışan Ermeni Casus Teşkilatında kuryelik yapmaktadır⁶⁸.

Ruslara casusluk faaliyetlerinde bulunduğu tespit edilen ve Bulgaristan’dan gönderilen Doktor Cermak⁶⁹, Bükreş’e geçmiştir. Burada da Ruslara casusluk hizmetlerine devam etmiş ve karşılığında Rus Sefaretinden paralar almıştır⁷⁰. Taşnak Komitesi’nin toplantıları yukarıda belirtilen Magaşyan, Agop Küçükyan ve bazen Doktor Cermak’ın evinde yapılıyordu⁷¹. Ayrıca Ermeni Komite üyeleri

⁶³ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 13.

⁶⁴ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 19. Başka yazışmalarda Bükreş’teki Hınçak Komitesi Başkanı’nın erkek kardeşi olduğu belirtilmektedir. Bkz.: ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 19-2; ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 19-3.

⁶⁵ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 1.

⁶⁶ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 8.

⁶⁷ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13 Lef 6.

⁶⁸ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13 Lef 8.

⁶⁹ Taşnak Cemiyetinin en önde gelenlerinden biri olan Cermak, Rusya ve Ermenistan’da bulunan Ermeniler ve güya Türklerin vahşetine uğrayan Ermeniler hakkında Köstence’de konferans vermiştir. Bkz.: BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 7. Ermeni komitelerinin faaliyetlerini yoğun olarak sürdürdüğü ülkelerden birisi de Bulgaristan olmuştur. Ermeni komitelerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan’daki faaliyetleriyle ilgili geniş bilgi için Bkz.: Yıldırım, *Bulgaristan’daki Ermeni Komiteleri*, s. 143-182.

⁷⁰ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 16-1; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, II, s. 21.

⁷¹ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 8.

Anadolu'da da casusluk faaliyetlerini yürütmeye çalışıyorlardı. Örneğin, 28 Mart 1917 tarihinde öğleden önce saat 11.10'da Haydarpaşa'dan Eskişehir'e hareket eden 1.072 numaralı posta treni Bilecik'e vardığında, askerlere ayrılmış olan 40 kişilik vagona yakalanan ve kendisinin Konya Ereğlisi'nden olduğunu söyleyen Marad veled-i Yoaki ismindeki Ermeni, asker olduğuna dair evrak veremediğinden ve bilet gösteremediğinden Bozüyük'teki askeri görevlilerce yakalanmış, buradan da Eskişehir'e sevk edilmiştir. Marad'ın Ermeni Komite üyesi olmasından şüphelenilmiştir. Şayet kendisi bu şüpheyi ortadan kaldırırsa serbest bırakılacaktı⁷². Yapılan inceleme sonucunda Marad'ın Komite üyesi olduğu anlaşılmış, soruşturma için İstanbul'a gönderilmiş ancak, tren Haydarpaşa İstasyonu'na geldiğinde firar etmiştir⁷³.

Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen 5 Temmuz 1916 tarihli yazıda; Agop Martin ve Mardiros Karabet adlı şahısların casusluk faaliyetlerinde bulunabileceğinden Bükreş'e ne zaman gittikleri, nereli oldukları, aileleri hakkında bilgiler alınmasını ve döndükleri zaman haklarında soruşturma yapılması isteniyordu⁷⁴.

Bükreş'teki bir fotoğrafçı kendisine fotoğraf çektiren Ermenilerin resimlerini 500 Ley karşılığında vereceğini Bükreş'teki Sefarete bildirmiştir⁷⁵. Bu, Osmanlı yetkililerince önemli bir durumdu. Böylece casusluk faaliyetlerinde bulunan kişiler tanınmış olacak ve takipleri kolaylaşacaktı. Sonuçta bu fotoğraflar Alman Şehbenderliği tarafından satın alınarak Berlin'e, buradan da bir kopyası İstanbul'a gönderilmiştir⁷⁶.

Ruslar casusluk faaliyetlerinde sadece Ermenileri kullanmıyordu. Para karşılığında bazı Türklerden de faydalanmışlardı. Bunlardan biri Köstence'de oturan Mustafa Hacı Ağa'dır. Özellikle Türkler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne askeri bilgiler elde etmeye çalışmıştır⁷⁷.

Hınçak ve Taşnaksutyun komiteleri Romanya'da faaliyet yürütürken aynı zamanda birbirleriyle çekişme içerisinde olmuşlardır. Hınçak Komitesi'nin propaganda amaçlı bir gazete çıkarması üzerine Taşnak Cemiyeti de nüfuzlarını devam ettirmek ve Hınçaklar ile rekabet edebilmek için bir gazete yayınlamaya karar vermişlerdir. Bunun için Köstence'de para toplamaya başlamışlar ve üç gün içerisinde toplanan miktar 3.200 Leyi bulmuştur⁷⁸.

⁷² ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 26; ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 26-1.

⁷³ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 26-2.

⁷⁴ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 24/3, Lef 1.

⁷⁵ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 1; ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 9; ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 9-4.

⁷⁶ ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, Fih. 12-2; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, II, s. 17.

⁷⁷ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 19/6, Lef 2.

⁷⁸ BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 25/13, Lef 7.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmesi, komitacı Ermenilerin çok istediği bir durumdu. Böylece yıllardır bekledikleri Anadolu'da bağımsız bir devlet kurma hedefinin gerçekleşme zamanının geldiğini düşünüyorlardı. Ancak Ermeni komiteleri bunun büyük devletlerin desteği ile olacağını da farkında idiler. Çünkü Anadolu'da Rusların, İngilizlerin ve Fransızların çıkarları vardı ve onların isteği olmadan burada bir devletin kurulması olanaksızdı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin İttifak grubunun yanında yer alması Ermeni komitelerinin çıkarına olmuştu. Böylece Ermeniler de karşı tarafı seçerek, onlarla beraber özellikle Rusya'nın yanında gönüllü olarak savaşmışlardır. Öyle ki asker sayısı yüzbinleri geçecek şekilde hiç de azımsanmayacak kadardır. Bu anlamda gönüllü olarak Rusların yanında savaşacak Ermenilerin Rusya'ya gitmelerinde önemli bir işlev görmüştür. Ermeni komiteleri, Romanya'da şubeler açarak ve bunlar vasıtasıyla casusluk faaliyetlerinde bulunarak İttifak Devletleri ile ilgili bilgi ve belgeleri İtilaf Devletlerine ulaştırarak yardımcı olmuşlardır. Ayrıca Hinçak ve Taşnaksutyun komiteleri bu şubeler aracılığıyla, içerisinde Osmanlı Ermenilerinin de yer aldığı Ermeni gruplarının gönüllü olarak Rusya'nın yanında ve bilhassa Kafkasya'da savaşmaları ya da buradaki çetelere katılmaları için teşvik etmişlerdir. Bundan yararlanmak isteyen Rus konsoloslukları da boş durmamış, pasaportlar düzenleyerek ve vapurlar tahsis ederek gönüllü Ermenilerin Rusya taraflarına gitmelerine yardımcı olmuşlardır. Hatta sefer masrafları için hem konsolosluk hem de Ermeni komiteleri para yardımında bulunmuştur. Bu yardımlar gönüllü olarak giden Ermeni ailelerini de kapsamıştır.

Osmanlı Devleti, Ermenilerin Romanya'daki casusluk faaliyetlerinden veya Ruslar adına savaşmak için gönüllü olarak yazılmalarından buradaki Sefareti vasıtasıyla haberdar olmuştur. Sefaret, casusluk yapanların kimliklerini belirlemiş, onlara karşı dikkatli olunması gerektiğini belirtmişti. Ayrıca casusluk yaptıkları belirlenen kişilerin Osmanlı Devleti'ndeki akrabaları da yakından takip edilmiştir. Romanya'daki konsolosluklar aracılığıyla gönüllü olarak yazılan Osmanlı tebaasına mensup Ermenilerin kimler olduğu hususunda araştırma yapılmak istenmişse de pek de başarı sağlandığını söyleyemeyiz. Sadece gönüllü yazılmaları teşvik eden elebaşları denebilecek bazı kişiler tespit edilmiştir. Bu konuda Rus konsoloslarının izlediği yolun etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Osmanlı Konsolosunun da ifade ettiği üzere Rusya'ya pasaportsuz girilemezken, gönüllü Ermenilere pasaport sağlandığı gibi herhangi bir kayıt yaptırmadan Romanya'dan çıkış yapmaları da sağlanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin kimlik tespiti yapması zorlaşmıştır.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

2- Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri**

aa- Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE)

Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH)

ab- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti 2. Şube Belgeleri (DH.EUM.2.şb.)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti 5. Şube Belgeleri (DH.EUM.5.şb.)

Hariciye Nezareti Tasnifi Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS.)

b- Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, I, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, II, Yay. Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

DİLÂN Hasan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918*, V, TTK Yayınları, Ankara 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921), III, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Nu: 80, Ankara 2006.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskâm (1878-1920), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları Nu: 91, Ankara 2007.

2- Kitap ve Makaleler

AKÇORA, Ergünöz, “Ermeni Sorunu ve Türklere Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri”, *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II*, 38, (2001), s. 751-761.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

-----, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, Ankara (Basım Yılı Yok).

AYDIN, Mithat, “Ermeni Komitacılığının Romanya Boyutu (1886-1916)”, *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı III*, 62, (2014), s. 1809-1820.

Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra), Haz. Ahmet Tetik ve Diğerleri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

** Arşiv belge numaraları metinde verilmiştir.

- ÇARKCIYAN, Rahip G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Türkler ve Ermeniler”, *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı I*, 60, (2014), s. 25-73.
- GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005
- KILIÇ, Musa, “Osmanlı Hâriyecisi’nin Ermeni Elçi ve Maslahatgüzarları”, *Yeni Türkiye, Ermeni Meselesi Özel Sayısı I*, 60, (2014), s. 687-696.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih [1789-2010]*, Der Yayınları: 391, İstanbul 2010.
- URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, , Belge Yayınları, İstanbul 1987.
- YILDIRIM, Bülent, *Bulgaristan’daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Ek I. Romanya'daki Komite üyeleri hakkında. Bkz. ATASE, BDH, Kls. 310, Dos. 1260, ih. 13.

اوراق اوطنك نومروسى	عثمانلى اردوى همايونى باش قومانداننى وكالى	ميشك امضاسى	تاريخ تقيضى	ميشك امضاسى
شعبه ك نومروسى	شعبه	تاريخ تقيضى	ميشك امضاسى	تاريخ تسويدى
مسودتنك امضاسى	بوليس سرى عبد الحميد	ميشك امضاسى	مقابله چيك امضاسى	قلم اوطنك نومروسى
تاريخ تسويدى		مقابله تاريخى		

بروز اتق
توسجده بدير بيور
« مائى ليايه نام بيوك زفره نماغانسى مذراند دى در دى لوتيه
بيليله / تزيده دى كسى مائى ليايه امشير تا به استولان ارنى
ايه نما سبانه بگفته دايرون تزيه ايم بانه توسط ائله در
براونك استولره ها كسه ايه بيه جله ان باره صباي لاله
احمد سيار اسدق بيه زيرور
س. س. سار سياره ايم ائله
مفويخ ناره سياره پارسه
سوره بوجيا كيبياه غنوسقون
سياه كيبياه كيتنه
سياه تزيه سياره قاصده
استخام رقصه كافوسى طاسته سياره بيا جلفينست فرجه بندنر
عميد

A	7-2
D	852
F	13

بازرس لوتيه ليايه
س. س. سار سياره
مفويخ ناره سياره
سوره بوجيا كيبياه
سياه تزيه سياره

Ek II. Romanya'daki Hınçak Komitesi üyeleri ve casusluk faaliyetleri hakkında.
Bkz. BOA, DH. EUM. 2. şb., nr. 19/6, Lef 2.

